

نَهْكَ الزَّاهِدِ

(اولین مآثور از امامان معصومین با توضیحات فارسی سده ششم)

از مؤلفی ناشناخته

پیشش
رسول معصومان

فهرست عنوانها

۹	مقدمه مصحح
۹	ادبیات دعا در شیعه
۱۰	حوزه‌های گونه‌گون ادبیات دعا
۱۱	ادب دعای شیعی تا زمان شیخ طوسی
۱۸	ادب دعا از شیخ طوسی تا ابن طاووس
۲۳	ابن طاووس و ادبیات دعا در شیعه
۲۶	ادب دعا پس از ابن طاووس تا کفعمی
۲۹	گزیده کتابهای دعا از کفعمی تا حاج شیخ عباس قمی
۳۸	ادبیات دعا در دوره معاصر
۴۰	اهل سنت و دعا
۴۲	نزّهة الزاهد
۴۴	اهمیت نزّهة الزاهد در ادب مذهبی ما
۴۶	معتقد الامامية و نزّهة الزاهد
۴۷	دیگر آثاری که در آنها از نزّهة الزاهد نقل شده
۴۸	نسخه‌ها و روش تصحیح
۵۷	مقدمه مؤلف

۶۳	قسم اول در بیان نمازهای شبانه روزی، مقدمات و تعقیبات آن
۶۳	فصل اول در استنجا
۶۵	فصل دوم در وضو
۶۸	فصل سوم در غسل
۶۹	فصل چهارم در تیمم
۶۹	فصل پنجم در آماده شدن بر نماز
۷۳	فصل ششم در نافله نماز پیشین [ظهر]
۷۷	فصل هفتم در نماز پیشین
۸۹	فصل هشتم در تعقیبات نمازهای فریضه
۹۹	فصل نهم در تعقیب نماز پیشین
۱۰۵	فصل دهم در سجده شکر در پس تعقیبات
۱۰۸	فصل یازدهم در نافله نماز پسین
۱۱۰	فصل دوازدهم در تعقیبات نماز پسین
۱۱۴	فصل سیزدهم در دعاهای شبانگاه و بامداد
۱۲۱	فصل چهاردهم در فریضه نماز شام [مغرب] و نوافل آن
۱۲۸	فصل پانزدهم در نماز میان نماز شام و خفتن
۱۳۰	فصل شانزدهم در فریضه خفتن و تعقیبات آن
۱۳۵	فصل هفدهم در دعاها و اعمال وقت خفتن
۱۴۵	فصل هیجدهم در نوافل شب و دعاهای آن
۱۷۱	فصل نوزدهم
۱۷۳	فصل بیستم در نماز صبح و دعاهای وی
۱۷۹	دعای عهد
۱۸۰	دعای درخواست روزی
۱۹۳	فصل بیست و یکم در دعای عشرات

۳ فهرست عنوانها

۲۰۲ دعای دیگر بامداد
۲۰۵ دعای فرج
۲۰۷ قسم دوم در اورادی که در هفته مکرر می شود (دعاهای هفته)
۲۰۷ آدینه
۲۰۷ دعاهای و اعمال شب آدینه
۲۱۲ اعمال روز آدینه
۲۱۳ دعای ختم قرآن
۲۱۵ غسل روز آدینه و آماده شدن برای رفتن به مسجد مهین
۲۱۸ زیارت پیغمبر ﷺ در روز جمعه
۲۱۹ زیارت امام حسین ﷺ در روز جمعه
۲۲۰ نماز پیغمبر ﷺ
۲۲۱ نماز امیرالمؤمنین علی ﷺ
۲۲۳ نماز فاطمه
۲۲۳ نماز جعفر الطیار
۲۲۶ نماز کامله
۲۲۶ نماز دیگر
۲۲۷ نماز اعرابی
۲۲۹ دعای روز آدینه
۲۳۰ تسبیح روز آدینه
۲۳۱ ورد روز آدینه
۲۳۳ عودۀ روز آدینه
۲۳۴ نوافل روز آدینه
۲۳۴ دعای پس از دو رکعت اول

۲۳۵	دعای دوم
۲۳۶	دعای سوم
۲۳۷	دعای چهارم
۲۳۸	دعای پنجم
۲۳۸	دعای ششم
۲۴۰	دعای هفتم
۲۴۰	دعای هشتم
۲۴۱	دعای نهم
۲۴۷	دعای سمات
۲۵۰	نماز هدیه
۲۵۱	فصل در نمازهای هفته
۲۵۱	شنبه
۲۵۲	دعای روز شنبه از دعای کاظم
۲۵۳	تسبیح روز شنبه
۲۵۴	ورد روز شنبه
۲۵۵	عوده روز شنبه
۲۵۵	یکشنبه
۲۵۶	دعای روز یکشنبه
۲۵۷	تسبیح روز یکشنبه
۲۵۸	ورد روز یکشنبه
۲۵۹	عوده روز یکشنبه
۲۶۰	دوشنبه
۲۶۱	دعای روز دوشنبه

فهرست عنوانها ۵

۲۶۲	تسبیح روز دوشنبه
۲۶۳	وژد روز دوشنبه
۲۶۵	عوده روز دوشنبه
۲۶۵	سه شنبه
۲۶۶	دعای روز سه شنبه
۲۶۷	تسبیح روز سه شنبه
۲۶۸	ورد روز سه شنبه
۲۶۹	عوده روز سه شنبه
۲۷۰	چهارشنبه
۲۷۱	دعای روز چهارشنبه
۲۷۲	تسبیح روز چهارشنبه
۲۷۳	ورد روز چهارشنبه
۲۷۴	عوده روز چهارشنبه
۲۷۵	پنجشنبه
۲۷۷	دعای روز پنجشنبه
۲۷۹	تسبیح روز پنجشنبه
۲۸۰	ورد روز پنجشنبه
۲۸۲	عوده روز پنجشنبه
۲۸۳	قسم سوم در اورادی که در سر ماهها مکرر می شود
۲۸۵	قسم چهارم در آنچه به سال مکرر می شود

۲۸۵ نوروز فرس
۲۸۶ رجب
۲۹۰ نماز سلمان
۲۹۲ اعمال اول شب آدینه از رجب
۲۹۲ اعمال شب نیمه رجب
۲۹۳ دعای استفتاح یا دعای امّ داود
۲۹۹ اعمال شب و روز بیست و هفتم رجب
۳۰۲ ماه شعبان
۳۰۳ دعای روز سوم شعبان
۳۰۴ دعای زین العابدین <small>علیه السلام</small> در روزهای ماه شعبان
۳۰۶ اعمال شب نیمه شعبان
۳۱۱ ماه رمضان
۳۲۲ دعای وقت سحر
۳۲۳ دعاهاى ده شب بازپسین ماه رمضان
۳۲۳ دعای شب اول
۳۲۴ دعای شب دوم
۳۲۵ دعای شب سوم
۳۲۵ دعای شب چهارم
۳۲۶ دعای شب پنجم
۳۲۶ دعای شب ششم
۳۲۷ دعای شب هفتم
۳۲۷ دعای شب هشتم
۳۲۸ دعای شب نهم

فهرست عنوانها ۷

۳۲۸ دعای شب دهم
۳۲۹ دعای وداع ماه رمضان
۳۳۱ سؤال
۳۳۶ ذو القعدة
۳۳۶ دعای دُخُو الأرض
۳۳۸ ذو الحجة
۳۴۱ روز غدیر
۳۴۳ روز مباهله
۳۴۷ محرم
۳۴۷ زیارت عاشورا
۳۵۱ صفر
۳۵۳ ربیع الأول
۳۵۳ جمادی الأولى
۳۵۵ قسم پنجم در آنکه به حادثه‌ها مکرر می‌شود
۳۵۵ نماز کسوف
۳۵۶ نماز مرده
۳۵۸ نماز باران خواستن
۳۵۹ نماز حاجت
۳۶۰ نماز استخاره
۳۶۲ زیارت ائمه <small>علیهم‌السلام</small>

مقدمه مصحح

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على سيدنا محمد وعلى آله الطيبين الطاهرين

ادبیات دعا در شیعه

دعا جایگاه بلندی در ادب شیعی دارد. برجستگی این بخش از ادب شیعی برخاسته از گستردگی فرهنگ زهد و عرفان در میان امامان معصوم علیهم السلام و شیعیان خالص آنهاست. اهمیتی که در فرهنگ شیعی به عبادت داده شده، سبب گردیده است تا دعا موقعیت برجسته‌ای یافته و جامعه فرهنگی شیعه در پدید آوردن آثار از این دست، ادب شیعی را غنای ویژه بخشد، آن‌گونه که کمتر دین و مذهبی در جهان یافت شود که صاحب این حجم گسترده از دعا و راز و نیاز باشد.

دانسته است که ادب دعا در فرهنگ اسلامی از خود قرآن آغاز شده و با ادعیه رسیده از رسول خدا صلی الله علیه و آله توسعه می‌یابد. اینجاست که اهل سنت در باب دعا تا همین اندازه اکتفا می‌کنند، اما در میان شیعه، امامان، انشاگر دعاهای بیشماری هستند که با الهام از شناخت قرآنی آنها و آموزشهای ویژه‌ای که در مکتب رسول خدا صلی الله علیه و آله دیده‌اند، عرضه می‌شود.

نخستین مرحله ادب دعا در شیعه، دعاهای رسیده از مولی الموحدين علی بن ابی طالب علیه الصلاة والسلام است که به اعتراف تاریخ، روزگار وی، زاهدتر و

عابدتر از او را تجربه نکرده است. فرزندان او در مراحل بعد، ادامه دهند این حرکت عارفانه بوده و ادعیه رسیده از آنان، مانند دعای عرفه، ادعیه صحیفه سجّادیه و سایر دعاها شاهد زنده‌ای بر نیرومندی این ادب در فرهنگ شیعی است.

حوزه‌های گونه‌گون ادبیات دعا

کتابهای دعا از دید کلی به چند گروه تقسیم می‌شوند:

دسته نخست کتابهایی است که صرفاً مشتمل بر دعاها بوده و به تناسب تقسیم‌بندی مؤلف و موضوع ادعیه که در باره روزهای هفته، ماه و یا سال باشد، ترتیب یافته است.

دسته دوم کتابهایی است که در باره آداب دعا نوشته شده مانند کتاب آداب دعا از سید محمد باقر بن اسماعیل خاتون‌آبادی (م ۱۱۲۰) (فهرست مرعشی ش ۶۶۰). دسته سوم کتابهایی است که به نحوی مربوط به امور طلسمات شده و در آنها از تعویذات و ادعیه بهره گرفته شده است.

دسته چهارم کتابهای مربوط به استخاره است. دلیل احتساب این آثار در میان کتابهای دعا، این است که دعاها در عند الاستخاره به تفصیل در آنها آمده است. به علاوه که خود استخاره نوعی دعاست. نمونه آن فتح الابواب ابن طاووس، مفاتیح الغیب مرحوم مجلسی و مفتاح الفرّج خاتون‌آبادی (فهرست مرعشی ش ۴۴۲۴) و منهاج المستخیر از محمد حسین بن کاظم علوی (فهرست دانشگاه ش ۳۷۸۸) است. دسته پنجم کتابهایی است که به عنوان کتاب صلوات بر رسول خدا ﷺ و اهل بیت ﷺ نگارش یافته و در شمار کتابهای دعا در آمده است.

دسته ششم کتابهای مشتمل بر زیارات است که به هر روی از همان آغاز پیوسته به کتابهای دعا بوده است، کتابهایی که از آنها با عنوان کتاب المزار یا شبیه آن یاد شده است. شیخ صدوق، شیخ مفید و شماری دیگر از علمای شیعه در این باب تألیفاتی دارند. از جمله آنها کتاب کامل الزیارة ابوالقاسم جعفر بن محمد بن قولویه

(م ۳۶۰)، و از متأخران تحفة الزائر علامة مجلسی است. گفتنی است که فرهنگ دعا و زیارت تا اندازه زیادی به یکدیگر آمیخته بوده و به طور معمول در کنار یکدیگر قرار داشته است. نمونه دیگر کتابی است با عنوان کتاب الزیارات و الفضائل از ابوالحسن احمد بن محمد بن احمد بن داود قمی (م ۳۶۸) که در اختیار ابن طاووس بوده که از آن در اقبال و مصباح الزائر نقل کرده است. در آمیختگی ادعیه و زیارات در کتب موجود به حدی است که تفکیک آنها بسیار دشوار است. در اینجا ضمن چند مرحله ادب دعای شیعی را مرور کرده برجسته‌ترین آثار را در هر دوره یاد می‌کنیم:

ادب دعای شیعی تا زمان شیخ طوسی

دانسته است که شیخ طوسی از بسیاری از جهات به عنوان یک مرحله و مرز در تفکر شیعی شناخته می‌شود. این امر در ادب دعایی شیعه نیز جای ویژه خود را دارد. تألیف سترگ شیخ با عنوان مصباح المتهجد و چند اثر دیگر در این زمینه مشخص‌کننده این مرز می‌باشد.

از زمان امامان معصوم علیهم‌السلام اصحاب آن بزرگواران در پی برگرفتن ادعیه امامان بوده‌اند. آنان از آن حضرات درخواست دعا کرده و دعاهایی را که به آنها تعلیم داده می‌شد، می‌نگاشتند. این امر تنها اختصاص به شیعیان نداشت بلکه علاقه‌مندان به دعا، احساسشان آن بود که بهترین ادعیه از سوی خاندان رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم انشا می‌شود. نصر بن کثیر می‌گوید:

سالها پیش همراه سفیان اثوری نزد جعفر بن محمد الصادق علیه‌السلام رفتم. من به ایشان عرض کردم که قصد سفر بیت الله الحرام دارم، دعایی به من تعلیم دهید. حضرت فرمود: وقتی به بیت الله الحرام رسیدی دست خود را بر دیوار بگذار آنگاه بگو: «یا سائق الفوت و یا سامع الصوت و یا کاسی العظام لحمأ بعد الموت» آنگاه هر حاجتی داشتی از خدا بخواه.

قاضی نامی گوید:

برخی از فرزندان فرات از کسی نقل کردند که ساعتی پیش از مرگ ابو جعفر طبری (مورخ مشهور) نزد او بودم. کسی این دعای جعفر بن محمد علیه السلام را برای وی خواند. طبری کاغذ و دواتی خواست و آن را نوشت. به وی گفتند: این چه گاه نوشتن است؟ طبری گفت: یسبغی للإنسان أن لا یدع اقتباس العلم حتی الموت.^۱

نمونه دیگر مربوط به زمانی است که موسی بن بغا در سال ۲۵۴ به سوی قم رفت و این شهر را مورد تاخت و تاز خود قرار داد. مردم قم خبر آن را به امام عسکری علیه السلام نوشته و از ایشان خواستند تا دعایی برای ایشان بفرستند. حضرت نیز دعایی نوشته و از آنها خواستند تا این دعا را بخوانند.^۲

پیش از شیخ، آثار فراوانی در گردآوری این دعاها در میان جامعه فرهنگی شیعه تألیف شد، آثاری که شیخ و دیگران تا قرن‌ها از آنها در تألیف کتابهای دعایی خویش بهره برده‌اند، اما به مرور زمان آن آثار از میان رفته است. درست مانند آنچه در باب حدیث اتفاق افتاده، به طوری که با تألیف کتابهای حدیثی مفصل، بر پایه اصول پیشین، به مرور، آن اصول که به اصول چهارصدگانه شهرت داشته از میان رفته است. با این حال، تلاش ابوالعباس نجاشی و شیخ طوسی و بسیاری دیگر در زمینه نگارش نام کتابهای تألیف شده شیعی - همانند آنچه ابن‌ندیم در تمامی حوزه‌های فرهنگی زمان خویش انجام داد - سبب شده است که ما علی‌رغم از بین رفتن بسیاری از آثار، با آگاهی از نام کتابها، با ادبیات شیعی در هر موضوع و گستردگی آن آشنا شویم. اکنون در زمینه دعا هم می‌توانیم با نگاهی به فهرستهای مزبور، فهرستی از ادب دعا را در شیعه به دست دهیم.

۱. تاریخ الطبری، ج ۱۵ ص ۷۷۷ به نقل از ابن‌عساکر. تاریخ جرجان (السهمی)، ص ۵۵۴

۲. رجال الطوسی، ص ۵۰۷

- کتاب الدعاء / ابراهیم بن سلیمان الخزاز الکوفی (نجاشی ۱۸، فهرست شیخ ۶)
- کتاب الدعاء / اسماعیل بن موسی بن جعفر رضی الله عنه (نجاشی ۲۶، فهرست شیخ ۱۱)
- کتاب الدعاء / حسین بن سعید بن حماد بن مهران اهوازی (نجاشی ۵۸، فهرست شیخ ۵۸). ابن طاووس از کتابی با نام کتاب الدعاء و الذکر یاد کرده که مؤلف آن همین شخص است. وی در مهج الدعوات و المجتبی از آن نقل کرده است (کتابخانه ابن طاووس، ص ۲۴۴)
- کتاب الدعاء / أحمد بن محمد بن خالد برقی (نجاشی ۷۷، فهرست شیخ ۲۱)
- کتاب الدعاء / أحمد بن محمد بن حسین بن حسن بن دؤل قمی (نجاشی ۹۰)
- کتاب الدعاء / حمید بن زیاد بن حماد الدهقان (نجاشی ۱۳۲)
- کتاب الدعاء / سعد بن عبد الله بن أبی خلف اشعری قمی (نجاشی ۱۷۸). ابن طاووس از کتابی با عنوان فضل الدعاء از این مؤلف در الامان، فتح الابواب، اقبال و مهج الدعوات نقل کرده است (کتابخانه ابن طاووس، ص ۲۵۶)
- کتاب الدعاء / علی بن مهزیار اهوازی (نجاشی ۲۵۳)
- کتاب الدعاء / علی بن حسن بن محمد طائی الجرمی طاطری (نجاشی ۲۵۴)
- کتاب الدعاء / علی بن حسن بن علی بن فضال (نجاشی ۲۵۸)
- کتاب الدعاء / محمد بن أوزمة قمی (نجاشی ۳۳۰)
- کتاب الدعاء / محمد بن عباس بن عیسی (نجاشی ۳۴۱)
- کتاب الدعاء / محمد بن سلیمان بن حسن الزراری (نجاشی ۳۴۷)
- کتاب الدعاء / محمد بن مسعود بن عیاش سمرقندی (نجاشی ۳۵۱)
- کتاب الدعاء / محمد بن حسن بن فروخ الصفار (نجاشی ۳۵۴). ابن طاووس از کتابی با عنوان فضل الدعاء از این مؤلف یاد کرده و در اقبال، مهج الدعوات و محاسبة النفس خود از آن نقل کرده است (کتابخانه ابن طاووس، ص ۲۵۸)
- کتاب الدعاء (از کتاب الکافی) / محمد بن یعقوب کلینی (نجاشی ۳۷۷، فهرست شیخ ۱۳۵)

- کتاب الدعاء / محمد بن عبدالله بن محمد (نجاشی ۳۹۶)
- کتاب الدعاء / محمد بن وهبان بن محمد (نجاشی ۳۹۷)
- کتاب الدعاء / معاویة بن عمار دهنی (نجاشی ۴۱۱)
- کتاب الدعاء / هارون بن مسلم بن سعدان (نجاشی ۴۳۸)
- کتاب الدعاء (عن علی عليه السلام) / عبدالعزيز بن یحیی بن أحمد الجلودی (نجاشی ۲۴۱)
- کتاب (فضل) الدعاء / سلیمان بن جعفر بن ابراهیم الطالبی الجعفری (نجاشی ۱۸۳)
- کتاب أدعية الانمة عليه السلام / عبیدالله بن ابی زید أحمد بن یعقوب أنباری (نجاشی ۲۳۳)
- کتاب يوم و ليلة / معاویة بن عمار دهنی (نجاشی ۴۱۱)
- کتاب عمل يوم الجمعة / محمد بن علی بن یعقوب ابن ابی قره (زندگی در اوائل قرن پنجم)، (نجاشی ۳۹۸).
- کتاب عمل الشهور / محمد بن علی بن یعقوب ابن ابی قره (نجاشی ۳۹۸).
- کتاب عمل شهر رمضان / محمد بن علی بن یعقوب ابن ابی قره. این اثر که محتمل است با کتاب دیگر مؤلف با عنوان کتاب عمل الشهور مرتبط باشد، در اختیار ابن طاووس بوده و از آن در فلاح السائل و با تفصیل بسیار بیشتر در اقبال از آن استفاده کرده است (کتابخانه ابن طاووس، ص ۱۷۹). ابن طاووس در فتح الابواب از کتاب الجامع فی العمل از محمد بن علی بن محمد (= ابن ابی قره) نقل کرده و محتمل آن است که کتاب عمل الشهور وی باشد (کتابخانه ابن طاووس، ص ۳۲۵)
- کتاب التهجد / محمد بن علی بن یعقوب ابن ابی قره (نجاشی ۳۹۸). ابن طاووس از این کتاب با عنوان کتاب المتهجد یاد کرده و در مهج الدعوات از آن نقل کرده است (کتابخانه ابن طاووس، ص ۴۶۲)
- کتاب المبسوط فی عمل يوم و ليلة / حسن بن حمزة الطبری (نجاشی ۶۴)
- کتاب عمل رجب / احمد بن محمد بن عبیدالله بن عیاش جوهری (م ۴۰۱)، (نجاشی ۸۵، فهرست شیخ ۳۳)
- کتاب عمل شعبان / احمد بن محمد بن عبیدالله بن عیاش جوهری (نجاشی ۸۵)

فهرست شیخ (۳۳)

کتاب عمل رمضان / احمد بن محمد بن عبیدالله بن عیاش جوهری (نجاشی ۸۵،
فهرست شیخ ۳۳). سه کتاب فوق در اختیار ابن طاووس بوده و از آنها در مهج
الدعوات و اقبال نقل کرده است (کتابخانه ابن طاووس، ص ۱۷۸)
کتاب التأدیب، یا کتاب عمل یوم و لیلۃ / ابوجعفر احمد بن عبدالله بن خانبه (قرن
سوم). ابن طاووس تنها از «کتاب» وی نقل کرده اما با توجه به موارد نقل شده
در فلاح السائل محتمل چنان است که این همان کتاب دعای وی باشد (کتابخانه
ابن طاووس، ص ۳۵۸)

کتاب عمل الجمعة / أحمد بن عبدالله بن أحمد ابن عبدون (نجاشی ۸۷)
کتاب عمل رجب / علی بن محمد بن یوسف الفارسی ابن خالویه (نجاشی ۲۶۸)
کتاب عمل شعبان / علی بن محمد بن یوسف الفارسی ابن خالویه (نجاشی ۲۶۸)
کتاب عمل شهر رمضان / علی بن محمد الفارسی ابن خالویه (نجاشی ۲۶۸)
کتاب عمل شهر رمضان / محمد بن أحمد الجریزی ابن البصری (نجاشی ۳۹۷)
کتاب النجاح فی عمل شهر رمضان / فضل بن شاذان النیشابوری (نجاشی ۳۰۷)
کتاب أدعية السفر / احمد بن محمد بن سلیمان الزراری (فهرست شیخ ۳۱)
دعوات الأيام (أدعية الطلحی) / محمد بن عیسی الطلحی (فهرست شیخ ۱۳۰)
کتاب عمل شهر رمضان / علی بن حاتم قزوینی (فهرست شیخ ۹۸)
کتاب عمل ذی الحجة / ابو علی حسن بن محمد بن اسماعیل بن شناس (م ۴۳۹). وی
از مشایخ شیخ طوسی بوده است.^۱ این کتاب وی در اختیار ابن طاووس بوده و از
آن در اقبال الاعمال خود فراوان نقل کرده است (کتابخانه ابن طاووس، ص ۱۷۷)
کتاب عمل شهر رمضان / علی بن عبدالواحد بن علی النهدی الخُمَری. (زنده در
اواخر قرن چهارم) این اثر در اختیار ابن طاووس بوده و در موارد زیادی از آن در
اقبال الاعمال نقل کرده است (کتابخانه ابن طاووس، ص ۱۷۸)

۱. نک: میراث اسلامی ایران، دفتر دوم، مقاله شخصیت و مشایخ شیخ طوسی، ص ۳۸۷

کتاب عمل يوم الجمعة / ابو الفتح محمد بن علی بن عثمان الکرآجکی (م ۴۴۹). گفته شده که احتمالاً این اثر بخشی از کتاب الناصرية فی عمل اليوم و الليلة کرآجکی بوده است. کتاب مزبور در جمال الاسبوع مورد استفاده ابن طاووس قرار گرفته است (کتابخانه ابن طاووس، ص ۱۸۰)

الدعوات / ؟ ابن طاووس در اقبال خود با تعبیر «ما وجدناه فی نسخة من کتب الدعوات» ادعیه فراوانی را نقل می‌کند. این مجموعه به خط ابو غالب زراری (م ۳۶۸) بوده است. این اثر را باید در شمار کهن‌ترین منابع دعایی شیعه دانست. موارد نقل شده در کتابخانه ابن طاووس (ص ۲۲۵) آمده است. از جمله آثاری که در همان نسخه عتیق بوده کتاب الدعاء از زید بن جعفر علوی الشریف ابوالحسین المحدثی (قرن پنجم) است که ابن طاووس در جای دیگری از آن نقل کرده است (کتابخانه ابن طاووس، ص ۲۴۴). ابن طاووس در اقبال از کتاب عتیق فیہ دعوات و روایات من طریق اصحابنا نقل کرده که احتمالاً در همان مجموعه دعوات بوده است (کتابخانه ابن طاووس، ص ۳۷۰)

العبادات / ؟ ابن طاووس - مانند آنچه درباره دعوات گفته شد - از مجموعه‌ای با عنوان العبادات ادعیه‌ای را در اقبال و جمال الاسبوع نقل کرده و حدس قوی آن است که این اثر مشتمل بر دعاها و احکام نوافل و دیگر عبادات بوده است (کتابخانه ابن طاووس، ص ۲۹۶)

دفع الهموم و الاحزان و قمع الغموم و الاشجان / احمد بن داود نعمانی. از این اثر ابن طاووس در الامان، مهج الدعوات، و المجتبی نقل کرده و زمان مؤلف و شخصیت وی ناشناخته است (کتابخانه ابن طاووس، ص ۲۲۶)

کتاب الدعاء و الزيارة / محمد بن علی بن محمد طرازی (زنده در نیمه اول قرن پنجم). ابن طاووس در اقبال به طور گسترده از این اثر نقل کرده است (کتابخانه ابن طاووس، ص ۲۴۶)

حدائق الرياض و زهرة المرتاض و نور المسترشد / محمد بن محمد معروف به شیخ

مفید. ابن طاووس از این اثر شیخ مفید بطور مکرر در اقبال نقل کرده است (کتابخانه ابن طاووس، ص ۲۸۲)

کتاب مشتمل علی احراز جلیلة / ؟ ابن طاووس با این عنوان از کتاب مورد نظر خود یاد کرده و در الامان از آن نقل نموده است (کتابخانه ابن طاووس، ص ۳۷۲)

مجموعه الادعية المستجابات عن النبی و الائمة / ؟ . ابن طاووس از کتابی با این نام در مهج الدعوات نقل کرده است (کتابخانه ابن طاووس، ص ۳۸۶)

مجموع الدعوات / ابوالحسین محمد بن هارون بن موسی الشلُکبری (زندگی در اواخر قرن چهارم) این کتاب مورد استفاده ابن طاووس در مهج الدعوات قرار گرفته است. (کتابخانه ابن طاووس، ص ۳۸۸)

مجموعه مولانا زین العابدین / این اثر از امام علی بن الحسین علیه السلام است و جز صحیفه سجادیه می باشد. گویا از این اثر تنها قطعاتی در اقبال ابن طاووس باقی مانده است (کتابخانه ابن طاووس، ص ۳۸۹)

مختصر فی ادعية و عوذ / ؟ ابن طاووس آن را رساله کوچکی دانسته که در یک مجموعه قرار داشته است. وی در فرج المهموم از آن نقل کرده است (کتابخانه ابن طاووس، ص ۴۴۲)

مختصر المنتخب / ؟ ابن طاووس از این کتاب با عنوان مختصر المنتخب فی الادعية هم یاد کرده و در کتاب الاقبال به طور مفصل از آن نقل کرده است. وی گفته است که مؤلف آن را نشناخته است (کتابخانه ابن طاووس، ص ۴۴۵)

الوسائل الی المسائل / احمد بن علی بن احمد بن الحسین بن محمد. ابن طاووس از این کتاب در مهج الدعوات و المجتبی نقل کرده است. مؤلف احتمالاً در طبقه بعد از ابن بابویه بوده است (کتابخانه ابن طاووس، ص ۵۹۵)

زاد المسافر / احمد بن علی بن حسن بن شاذان قمی (زندگی در میانه قرن چهارم). این کتاب از مصادر ابن طاووس بوده است (ذریعه ۱۲ / ۷ / ش ۴۰، کتابخانه ابن طاووس، ص ۶۰۳)

زاد المسافر / ابو عبدالله محمد بن احمد بن عبدالله صفوانی (زنده در ۳۴۶). به گفته شیخ آقابزرگ، ابن طاووس از این اثر در اقبال نقل کرده است (نوابغ الرواة، ص ۲۳۹، کتابخانه ابن طاووس، ص ۶۰۳)

روضة العابدین و مأنس الراغبین / ابراهیم بن عمر بن فرج واسطی. ابن طاووس از این کتاب در اقبال نقل کرده اما به درستی روشن نیست که مؤلف سنی است یا شیعه همینطور که زمان حیات وی نیز دانسته نیست (کتابخانه ابن طاووس، ص ۴۹۵)

ادب دعا از شیخ طوسی تا ابن طاووس

مهمترین اثر دعایی که شیخ طوسی تدوین کرده و در اصل پدر ادب دعایی شیعه باید خوانده شود کتاب پیراج مصباح المتهجد شیخ طوسی است. این اثر مفصل در سالهای اخیر به همت مؤسسه فقه الشیعة و به کوشش آقای ابوذر بیدار به زیبایی و با مقابله نسخه‌های متعدد به چاپ رسیده است.

شیخ طوسی پس از تألیف این اثر به تلخیص آن همت گماشت که از آن با عنوان مصباح صغیر یاد شده است (فهرست مرعشی ش ۷، ۵۰۵، ۲۰۸۲، ۲۳۴۱، ۷۳۵۹).

علامه حلی (م ۷۲۶) هم مصباح را با نام منهاج الصلاح فی اختصار المصباح (مجلس ش ۱۲۳۶۲، آخوند در همدان ش ۴۶۴۳، آستانه قم ش ۳۹۰، فهرست مرعشی ش ۱۳۶۹)^۱ ضمن ده باب تلخیص کرده و باب یازدهمی را در علم کلام بر آن افزوده است. این همان باب حادی عشر است که شهرت ویژه‌ای از لحاظ آموزشی در حوزه‌های دینی کسب کرده است.

منتخبی از مصباح نیز با عنوان ادعیه منتخبه از مصباح در کتابخانه رضوی وجود دارد.

تلخیص دیگر با عنوان مختصر مصباح المتهجد است که تلخیص‌گر آن شناخته

۱. مکتبه العلامة الحلی، مرحوم استاد عبدالعزیز طباطبائی صص ۱۹۸ - ۱۹۹

شده نیست و نسخه آن در کتابخانه مرکزی دانشگاه موجود است (فهرست مشکوة ۲۰۵ / ۱)

اختیار المصباح / انتخاب و تکمیل از کتاب مصباح المتهجد شیخ طوسی است که در سال ۶۵۳ هجری انجام یافته است / سید علی بن حسین بن حسان بن حسین بن باقی قرشی. (فهرست مشکوة ۲ / ۱) ابن طاووس مکرر در اقبال از این کتاب نقل کرده است (کتابخانه ابن طاووس، ص ۴۳۰)

مختصر مصباح المتهجد / ملاحیدر علی بن محمد شیروانی (فهرست مرعشی ش ۳۹۴۸)

مختصر مصباح المتهجد / نسخه ای از این مختصر نیز که نام اختصارگر در آن نیامده موجود است (فهرست مرعشی ش ۹۷۵۰)

ترجمه مختصر مصباح /؟ این ترجمه بسیار کهن بوده و به احتمال مربوط به قرن هفتم هجری است (فهرست مرعشی ش ۸۷۷، ۵۹۸۷، ۸۹۱۱). شاید نسخه ای از همین کتاب، همان باشد که به شماره ۱۹۸۵ در فهرست مسجد اعظم شناسانده شده و تحریر آن نیز مربوط به سده هفتم یا هشتم هجری دانسته شده است. نقل چند سطری از ترجمه مزبور در اینجا مناسب است:

فصل در ذکر نماز استسقا: چون در شهری قحطی پذیرد آید و باران نیاید مستحبست کی مردم با خدای تعالی فزع کنند و باران خواهند و باید تا امام مردم را فرماید تا روز شنبه و یک شنبه و دو شنبه روز^۱ دارند. چون روز دوشنبه باشد بامداد امام به مصلی شوذ و مردم با او ... بر عادت آنک نماز عید شوند و موذنان در پیش روند با عکازها چون به مصلی رسند امام فرا پیش شوذ و دو رکعت نماز کند بر ترتیب نماز عید بی بانگ نماز و قامت.

و در مورد دیگر آمده:

آنگاه لبیک زنان می‌رود تا به عرفات. چون آنجا رسد رحل به نمره بنهد و آن بطن عرفه است پیش از موقف و عرفات. چون آفتاب به زوال رسد روز عرفه لبیک رها کند و غسل کند و نماز پیشین و دیگر بکند به یک بانگ نماز و قامت جمع کند میان هر دو نماز تا به دعا بردارد کی این روز، روز دعاست و باید تا برای دعا... که بایستد کی رسول علیه السلام آنجا ایستادی و مستحب است کی مردم مجتمع باشند و متزاحم و هیچ خلل رها نکند الا به نفس یا به رحل. چون برای دعا بایستد با سکینه و وقار حمد و ثنای خدای کند.^۱

ایضاح المصباح لأهل الصلاح / نیز از سید بهاء‌الدین علی بن عبدالحمید نجفی (قرن هشتم) در دست است که شرح قابل توجهی است بر مختصر مصباح المتهجد. این کتاب در هشتم ذی‌قعدة الحرام ۷۸۴ در حرم کاظمین علیهما السلام خاتمه یافته است (فهرست مرعشی ش ۴۵۶۸).

ترجمه مصباح المتهجد / محمد بن حسین الهی اردبیلی. وی این کتاب را برای خواجه نعیم‌الدین نعمه‌الله بن خواجه محمد علوی صفوی شهید ترجمه کرده است. (فهرست میکروفیلیمهای دانشگاه، ش ۴۶۱۳)

ترجمه دیگری از مصباح توسط محمد قاسم طاهر در سال ۱۱۰۳ انجام پذیرفته که در فهرست کتابخانه سلطنتی ش ۴۸ شناسانده شده است.

ترجمه مصباح المتهجد / حافظ غیاث‌الدین بن جلال‌الدین واعظ (فهرست مرعشی ش ۵۰۵۱، ملک، ش ۱۳۴۷)

نسخه دیگری از ترجمه مختصر مصباح المتهجد در کتابخانه آستانه قم (فهرست ص ۸۸) شناسانده شده است. در نشریه نسخه‌های خطی (ج ۷، ص ۷۴۵) ترجمه‌ای از مصباح المتهجد شناسانده شده که در سال ۹۷۴ در یزد نوشته شده

۱. از نسخه ۸۷۷ مرعشی.

است.^۱

عمل السنة / ترجمه مختصر مصباح المتهجد (فهرست دانشگاه تهران ش ۲۱۸۸) کتابی با همین نام و به عنوان ترجمه مصباح در فهرست مرعشی ش ۹۳۹۴ شناسانده شده است. برای یکی دانستن آنها باید با یکدیگر تطبیق شود. ابن طاووس از کتابی با عنوان هدایة المسترشد از شیخ طوسی یاد کرده که اکنون برجای نمانده است. گفته شده که این کتاب در باب دعا و عبادات بوده است.^۲

* * *

شماری از کتابهای دیگر این دوره عبارتند از:

زاد العابدین / حسین بن أبی الحسن علی بن خلف کاشغری (زنده در ۴۸۴).
ابن طاووس در مهج الدعوات و المضایقه از وی نقل کرده است (کتابخانه ابن طاووس، ص ۶۰۲)

منية الواعي و غنية الداعي / علی بن محمد بن علی بن الحسین تمیمی (زندگی در اوائل قرن ششم). ابن طاووس در الامان و مهج الدعوات از آن کتاب نقل کرده است (کتابخانه ابن طاووس، ص ۴۵۰)

ذخيرة الآخرة / علی بن محمد بن علی تمیمی نویسنده کتاب پیشگفته. وی این کتاب را برای امیر محمد بن ابی طالب موسوی نوشته است. نسخه‌ای از آن در کتابخانه مجلس (فهرست ج ۶، ص ۱۹، ش ۲۰۲۰) و نسخه‌ای دیگر در فهرست گوهرشاد (ج ۴، ص ۱۹۳۶، ش ۱۳۷۵) شناسانده شده است. وی در مقدمه، پس از ستایش خدا و درود بر رسول گوید: چون روزگار امیر سید رئیس شرف السادة جمال العترة محمد بن ابی طالب بن ابی محمد الموسوی - متعنی الله به - مؤلف این کتاب علی بن الشیخ الفقیه العالم الزاهد محمد بن ابی الحسن بن عبدالصمد التمیمی امتحان کرد حال وی آراسته یافت و به خصال رضی و

۱. فهرستواره فقه هزار و چهارصد ساله اسلامی در زبان فارسی، دانش‌پژوه، ص ۹۴ (تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۶۷)
۲. کتابخانه ابن طاووس، ص ۲۹۳

کرم مرعی، ظاهر و باطنش صافی از سکناات و حرکات ناپسندیده اوقات ایام و لیالی وی بر چیزهای بایسته، لله درّه چه عجب شاخی است از درخت رسالت و غصنی است از دوح امامت در باغ طهارت و عصمت، مکارم اخلاق آباء و اجداد خویش پیش گرفته و بر آن منهاج پیش رفته و صلاح و تقوی شعار و دثار خویش ساخته. چون چنین یافتم حق دوستی وی رعایت کردم و بر خود واجب داشتم کتابی ساختن چنان که موافق حال وی باشد. با کتب اصحاب - رحمهم الله - رجوع کردم و زبده‌ای از آنجا بیرون گرفتم نه مطول چنان که بدان قیام تواند کرد و ملال و سامت نیاورد و وی را در عمل کردن بدان ثواب بسیار بود و نام این کتاب ذخیره الاخرة نهاده آمد.^۱

کتاب کنوز النجاح / ابوعلی فضل بن حسن طبرسی (م ۵۴۸). این کتاب دعا مورد استفاده ابن طاووس بوده و گویا نسخه‌ای از آن نیز در دست میرزا حسین نوری قرار داشته است (کتابخانه ابن طاووس، ص ۳۷۲)

کتاب الحسنی / ابو عبدالله جعفر بن محمد بن احمد دوریستی (زنده در ۴۷۳). از این مکرر در اقبال نقل شده است (کتابخانه ابن طاووس، ص ۲۹۶)

منزوی نوشته است:

ادعیة زین العابدین از ناصر بن رضا بن محمد علوی از شاگردان شیخ طوسی.
از آثار دیگر دعایی این عهد ریاض العابدین کراچکی (م ۴۴۹) است.
ادعیة سرّ از فضل الله راوندی (م ۵۴۸) است که نسخه آن در فهرست مرعشی ش. ۴۹۹ موجود بوده و شرح آن در کتابخانه دانشگاه (فهرست مشکوة ۱/۱۳۰) شناسانده شده است. آقابزرگ بتفصیل در باره آن سخن گفته است. (ذریعه ذیل مورد ادعیه سر)

دعوات زین العابدین از زید بن اسحاق جعفری استاد عبیدالله حسکا پدر شیخ منتجب الدین صاحب فهرست (م ۵۴۸).^۲

۱. فهرستواره فقه، دانش پژوه، ص ۹۵

۲. فهرست مشکوة، ج ۱، ص ۲۱۱

العدد القوية لدفع المخاوف اليومية / سديد الدين على بن يوسف بن مطهر حلي
(قرن هفتم). این اثر در اعمال و دعاهاى برخى از روزهاى سال است. (فهرست
مرعشى ش ۲۶۰)

نزهة الزاهد و نهضة العابد / این اثر که مؤلف آن ناشناخته بوده و به احتمال در قرن ششم
یا نیمه نخست قرن هفتم می زیسته، از گرانبهاترین آثار دعایی در این عهد است.
در باره آن بتفصیل سخن خواهیم گفت.

ابن طاووس و ادبیات دعا در شیعه

اگر مصباح المنتهجد شیخ پدر ادبیات دعا در شیعه باشد، آثار ابن طاووس
(م ۶۶۴) را باید مادر ادبیات دعا در شیعه دانست آن گونه که پس از وی، شیعه در
امر دعا وام دار ابن طاووس شده است.^۱ این امر تا آنجاست که بسیاری از آثار وی نه
تنها مأخذ آثار بعدی شده، بلکه برخی از آنها بارها و بارها به فارسی ترجمه شده
است.

ابن طاووس سراسر زندگی علمی خویش را وقف دعا و اخلاق کرده و تنها
بخش اندکی از آن را به موضوعات دیگر از قبیل حدیث، تاریخ و شرح حال
اختصاص داده است. او در این زمینه با جستجوی کم سابقه در یک موضوع از
مجموعه آنچه از میراث مکتوب در اختیارش بوده، دعاها را استخراج کرده است.
خوشبختانه این اقدام وی پیش از فتح بغداد توسط مغولان روی داده و از این جهت
او از مجموعه ای کم نظیر از کتابخانه ها بهره برده است. به علاوه خود ابن طاووس
علاقه مند به فراهم کردن کتاب بوده و این از مشخصات کتابهایی که در آثارش به
دست داده روشن است. وی در موردی می گوید: در کتابخانه وی بیش از هفتاد
مجلد کتاب دعا وجود دارد.^۲

بر پایه تحقیق آقای اتان کلبرگ، در آثار موجود ابن طاووس از ۶۶۹ عنوان کتاب

۱. ذریعه، ج ۲، ص ۲۶۵

۲. مهج الدعوات، ص ۳۲۷

یاد شده و از آنها به گونه‌ای مطلب نقل شده است. این امر در میان آثار تألیفی آن روزگار کم‌مانند بلکه بی‌مانند است. از میان این آثار، بخش بزرگی به کتابهای دعا اختصاص دارد. از آنچه در بالا آوردیم روشن می‌شود که بسیاری از کتابهای دعایی شیعه که در قرن سوم تا ششم تألیف شده و اکنون در دسترس ما نیست، در اختیار ابن طاووس بوده است. ابن طاووس در موارد اندکی ادعیه‌ای از انشای خود نقل کرده است. وی این موارد را با تعبیری همچون «دعاء من خاطری» «الفاظ من خاطری» «دعاء آورده الله عز و جل علی خاطرنا» «دعوات وردت علی خاطری» «دعاء آنشانه» مشخص کرده است.^۱ جز در این موارد، ابن طاووس مقید است تا دعاها را از متون کهن نقل کند.

ابن طاووس در باره دعا شیفته کتاب مصباح‌المنتهجد - که جد او شیخ طوسی مؤلف آن بوده - شده و عمری را برای تکمیل آن سپری کرده است. وی در زمینه تکمیل کتاب مصباح شیخ، طرحی را به عنوان المهمات و التتمات یا المهمات لصلاح المتعبد و التتمات لمصباح‌المنتهجد تنظیم کرده و آثار دعایی خویش را بر اساس این طرح نگاشته است.^۲ وی طرح خویش را به دو صورت تنظیم کرده، یکبار در پنج جلد با عناوین:

۱. فلاح السائل

۲. زهرة الربيع

۳. كتاب الشروع في زيارات و زيادات صلوات و دعوات الاسبوع في الليل و النهار و دروع

واقية من الاخطار فيما يستمر عمله في كل يوم على التكرار

۴. الاقبال

۵. اسرار الصلوات

این پنج مجلد بر این پایه طرح ریزی شده است که جلد نخست مشتمل بر

۱. کتابخانه ابن طاووس، ص ۱۴۸

۲. توضیحات ذیل از کتاب «کتابخانه ابن طاووس» صص ۸۸ - ۹۰ گرفته شده است.

ادعیه روزانه، جلد دوم مشتمل بر ادعیه هفتگی، جلد سوم ادعیه ماهانه، جلد چهارم ادعیه سالانه و جلد پنجم در شرح معنای باطنی برخی از ادعیه. تقسیم بندی وی در جای دیگر، بر پایه یک طرح ده جلدی است بدین ترتیب:

۱. ۲. فلاح السائل

۳. زهرة الربيع

۴. جمال الاسبوع

۵. الدروع

۶. المضممار

۷. المسالك

۸، ۹. الاقبال

۱۰. السعادات

صرفنظر از طرح فوق، مهمترین آثار برجای مانده وی در دعا عبارتند از: الاقبال بالاعمال الحسنة فيما نذكره مما يعمل مرة في السنة، این کتاب در دو جزء تنظیم شده، جزء اول شامل ادعیه برای ماههای شوال تا ذی حجه و جزء دوم در ادعیه محرم تا شعبان.

مضممار السيق في ميدان الصدق در ادعیه و اعمال ماه رمضان، کتاب مستقلى بوده که بعدها به اقبال ضمیمه شده است. اکنون اقبال در دو جلد و مضممار در یک جلد، به عنوان جلد سوم، در قم توسط دفتر تبلیغات اسلامی چاپ شده است. اقبال به فارسی نیز ترجمه شده است. یک ترجمه آن که به دستور شاهزاده آغابایگم دختر شاه عباس انجام شده و در تاریخ شوال ۱۰۸۹ به انجام رسیده، در کتابخانه آیه الله مرعشی به شماره ۱۳۴۴ موجود است.

جمال الاسبوع في كمال العمل المشروع این کتاب شامل اعمال روز جمعه است. الدروع الواقية من الأخطار فيما يعمل مثله في أيام كل شهر على التكرار. این اثر همانطور که از نامش آشکار است در باره دعاهایی است که در روزهای مخصوص از هر ماه

باید خوانده شود. این کتاب توسط مؤسسه آل البیت قم نشر شده است. **فلاح السائل و نجاح المسائل فی عمل الیوم و اللیل**. این کتاب دو مجلد بوده که جلد دوم آن به استثنای چند نقل از میان رفته است. جلد اول آن در باره دعاهایی است که باید میان ظهر تا شب خوانده شود. جلد دوم آن در باره دعاهایی بوده که می‌بایست از وقت بیدار شدن برای نماز شب تا پیش از ظهر خوانده شود. این اثر در قم توسط انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی نشر شده است.

مُهَج الدعوات و منهج العنايات. این کتاب شامل جزها و دعاهای مختلفی است که در قنوت، تعقیبات، حاجات و مشکلات ویژه خوانده می‌شود و به همین دلیل نظم خاصی ندارد. این کتاب چندین بار به فارسی ترجمه شده که برخی از آنها را ما در جای دیگری شناسانده‌ایم.^۱ ترجمه دیگر از **مهج الدعوات** بدون ذکر نام مترجم در جای دیگری شناسانده شده است (فهرست مشکوة ۱ / ۴۰).

المجتنی من الدعاء المجتبی. این کتاب، مانند **مهج الدعوات** بوده و در شمار کارهای اخیر ابن طاووس است.^۲

از کتاب **زهره الربیع فی ادعیة الاسابع ابن طاووس** که در دعاهای هفته بوده و کتاب **السعادات بالعبادات التي ليس لها اوقات معينة** وی بجز چند نقل کوتاه چیزی بر جای نمانده است.^۳

در پایان این بخش باید از کتاب **زوائد الفوائد** اثر سید ابوالقاسم علی بن سید علی بن موسی بن طاووس فرزند سید بن طاووس یاد کرد.^۴

ادب دعا پس از ابن طاووس تا کفعمی

از زمان درگذشت سید بن طاووس در سال ۶۶۴ تا سال درگذشت کفعمی در

۱. نک: کتابخانه ابن طاووس، ص ۸۶ (پاورقی). برخی از آن ترجمه‌ها در کتابخانه آیه الله مرعشی موجود است. نک: شماره‌های ۲۶۲۶، ۴۰۵۰، ۶۱۹۵، ۶۷۴۱.

۲. در باره نسخه‌های آن نک: کتابخانه ابن طاووس، ص ۹۱ (پاورقی).

۳. در باره این آثار و دیگر آثار ابن طاووس، اتان کلیرگ در کتابخانه ابن طاووس، باب دوم ۴۹ - ۱۱۹ بتفصیل

سخن گفته است. ۴. فهرست مشکوة ج ۱، ص ۱

سال ۹۰۵ آثار دیگری بر ادبیات دعایی شیعه افزوده شد. یکی از رایجترین این آثار کتاب *عدة الداعی و نجاح الساعی* از ابوالعباس احمد معروف به ابن فهد حلی (م ۸۴۱) است. نسخه‌های فراوانی از آن در کتابخانه‌ها و از جمله کتابخانه آیه الله مرعشی وجود دارد. افزون بر آن چاپ نیز شده است.

این کتاب با عنوان *نبذة الداعی فی مختصر عدة الداعی* توسط خود ابن فهد تلخیص شده است (فهرست مرعشی ش ۳۵، ۲۶۴۲، ۸۹۷۷).

این اثر توسط یکی از مترجمان بنام قرن دهم با نام علی بن حسن زواره‌ای به فارسی درآمده و عنوان آن *مفتاح النجاح* است (فهرست مشکوة ۱ / ۲۱۷، فهرست مرعشی ۲۲۰، ۱۲۳۱، ۳۵۴۶).

ترجمه‌ای دیگر از *عدة الداعی* توسط نصیرالدین محمد بن عبدالکریم انصاری انجام یافته است. این ترجمه در ۱۲ شوال ۹۶۸ در هرات به انجام رسیده است (فهرست مرعشی ش ۱۱۵۴).

کتابی نیز با عنوان *منتخب عدة الداعی* در دست است که به احتمال مربوط به قرن دوازدهم هجری است (فهرست مرعشی ش ۳۱).

کتابی در دعا بدون نظم و ترتیب با شماره ۵۹۶ در کتابخانه مرعشی موجود است که بنا به اظهار مؤلف فهرست از قرن هشتم هجری می‌باشد.^۱

یکی از چهره‌های درخشان در دعای شیعی تقی‌الدین ابراهیم بن علی بن حسن بن محمد بن صالح عاملی جبعی معروف به کفعمی است. وی برادر شمس‌الدین جبعی، جد شیخ بهایی بوده است. وی در شمار علمای برجسته شیعه در نیمه دوم قرن نهم هجری بوده و به سال ۹۰۵ هجری قمری درگذشته است. کفعمی آثار چندی در دعاهای شیعی نگاشته و به سبکی جدید به تدوین مجدد آثار دعایی پرداخته است. شهرت آثار وی و نیز ترجمه‌های مکرری که از آنها شده، نشانگر اهمیت این آثار در جامعه فرهنگی شیعه است.

۱. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مرعشی ج ۲، ص ۱۸۸

دو اثر مهم دعایی کفعمی که نفوذی دیرپا در فرهنگ شیعی بدست آورده عبارتند از *البلد الامین و جنة الامان الواقية و جنة الايمان الباقية*. کفعمی کتاب نخست را در سال ۸۶۸ تألیف کرده و کتاب دوم را در ۲۷ ذی قعدة سال ۸۹۵ پایان داده است. *جنة الامان* که به نام مصباح کفعمی هم شهرت یافته در پنجاه فصل تنظیم شده است. وی نیز گویا تحت تأثیر آثار سید بن طاووس مصادر خویش را یاد کرده است. تکمله‌ای نیز با عنوان *ملحقات* به آخر این کتاب افزوده شده که احتمال می‌رود از ناحیه خود کفعمی باشد.^۱ هر دو کتاب وی جز متن، حواشی فراوانی نیز از مؤلف در بر دارد.

کفعمی در نقل از کتابهای دعا به طور عمد به نقلهای ابن طاووس متکی است گرچه به صراحت به این امر اشارت نکرده است. وی در *خاتمة حواشی الجنة*، ضمن فهرستی، از نام ۲۳۹ کتاب به عنوان کتابهایی که از آنها نقل شده یاد کرده است. در فهرستی که در *البلد الامین آمده*، نام ۲۶۰ کتاب یاد شده است.^۲ این اثر سه بار به فارسی ترجمه شده است با این عناوین:

۱. راحة الارواح

۲. نیکبختیه. این اثر که از آن با عنوان *مونس العابدین* هم یاد شده از محمود بن میرزا علی است که به نام *معمدالدوله آقائیک* بختا تألیف شده است. تاریخ نگارش آن ۱۰۵۵ دانسته شده است (فهرست رضوی ۲ / ۲۴۸، فهرست مشکوة ۱ / ۲۴۰، فهرست مرعشی ۸۳۸، ۸۸۹۷)

۳. ترجمه *الجنة الواقية و الجنة الباقية* / عبدالعظیم بن محمد معصوم. از این کتاب نسخه‌ای به تاریخ ۲۵ رجب ۱۲۶۱ موجود است (فهرست مرعشی ش ۳۹۵۷)

۴. ترجمه *الجنة الواقية و الجنة الباقية* / سید محمدرضا بن محمد قاسم حسینی قزوینی. این اثر در سال ۱۰۹۰ ترجمه شده است (فهرست مرعشی ش ۳۳۵۶)

۱. فهرست مشکوة ج ۱، ص ۲۲۴

۲. کتابخانه ابن طاووس، ص ۱۵۴ - ۱۵۵

دو بار نیز تلخیص شده است با این عنوان:

الجنة الواقیه و الجنة الباقیه (فهرست مشکوة ۱ / ۹۱). این مختصر اثر خود کفعمی است و بر پایه نوشته صاحب ذریعه (۴ / ۹۴، ۹۵) چهار بار به فارسی ترجمه شده است.

۱. الانوار المقتبسة (ذریعه ۵ / ۱۵۶)^۱

۲. ضوء المصباح / سید مسعود بن فضل الله حسنی حسینی. این اثر تلخیص مصباح کفعمی است. نسخه‌ای از آن که تاریخ ۱۱۰۷ بر روی آن آمده موجود است (فهرست مرعشی ش ۸۹۸)

۳. ضیاء الثقلین / میرزا حاتم بن نظام الملک النظام الملکی. این اثر برگرفته از مصباح کفعمی است که تنها برخی از احکام طهارت و نمازها بر آن افزوده شده است (فهرست مرعشی ش ۶۵۷۸)

۴. ترجمه البلد الامین / این ترجمه از داود بن شیخ محمد کربلانی است که آن را به دستور شاه سلطان حسین در سال ۱۱۳۵ در دو مجلد ترجمه کرده و زیر سطور دعا، ترجمه آن را به فارسی آورده است (فهرست مشکوة ۱ / ۳۵)
کفعمی کتابی هم با عنوان محاسبة النفس دارد که با خطابه‌های یا نفس! تدوین شده و مناجاتی منظوم در انتهای آن آمده است (فهرست دانشگاه ج ۱۲، ص ۲۶۰۶).

گزیده کتابهای دعا از کفعمی تا حاج شیخ عباس قمی

با پیروزی صفویان در ایران، ادبیات شیعی در هر زمینه و از جمله در دعا رشد کرد. این رشد هم در زمینه تألیف بود و هم ترجمه. همانطور که در جای دیگری اشاره کردیم حرکت و نهضت ترجمه شامل ترجمه بیشترین متون شیعی در هر

۱. فهرست مشکوة ج ۱، ص ۹۰

- زمینه به فارسی بود.^۱ در بخش پیش به برخی از ترجمه‌های آثار شیخ طوسی و ابن طاووس اشاره کردیم که در اینجا از آنها یاد نمی‌کنیم. در برابر شماری از کتابهای تألیف شده در این دوره تاریخی را (به ترتیب الفبایی) می‌آوریم.^۲
۱. آداب عباسی / صدرالدین محمد بن محب علی نیریزی. این اثر هم ترجمه‌ای است از مفتاح الفلاح شیخ بهایی. این صدرالدین شاگرد خود شیخ بهایی است.^۳ (فهرست مرعشی ش ۳۹۵۳، ۱۹۸۸)
 ۲. ابواب الجنان و بشائر الرضوان / شیخ خضر بن شلال آل خدام نجفی از شاگردان شیخ جعفر کاشف الغطاء و متوفای ۱۲۵۵ هجری قمری (فهرست مشکوة ۱/۱)
 ۳. اعمال دوازده ماه سال / ؟ (فهرست مرعشی ش ۳۱)
 ۴. اللواح السماویة / میر سید محمد حسین بن محمد صالح بن عبدالواسع حسینی خاتون آبادی متوفای ۱۱۵۱ (فهرست مشکوة ۱ / ۹)
 ۵. انیس العابدین / ملا محمد طبیب از علمای آخر قرن نهم و اوائل قرن دهم. این کتاب شبیه البلد الامین کفعمی دانسته شده و در سال ۱۰۷۱ به فارسی درآمده است. (فهرست مشکوة ۱ / ۱۷، فهرست مرعشی ش ۵۲۱۸)
 ۶. باقیات صالحات / سید ابوالحسن بن محمد هادی تنکابنی متوفای بعد از ۱۲۵۵ (فهرست مرعشی ش ۵۴۱۲)
 ۷. بحر المغفرة / سید محمدرضا بن میر محمد قاسم قزوینی. این اثر در اوائل قرن دوازدهم تألیف شده و نسخه‌ای از آن که در سال ۱۱۲۳ نوشته شده، از عصر مؤلف دانسته شده است (فهرست مرعشی ش ۳۷۶، ۹۰۲، ۶۴۷۲). این مؤلف اللجنة الباقیه را نیز ترجمه کرده است (فهرست مرعشی ش ۳۳۵۶)
 ۸. تبصرة المجتهدین / شیخ علی بن باقر بروجنی (قرن چهاردهم) (فهرست

۱. یادنامه لاهیجی، مقاله «ترجمه متون عربی به فارسی در دوره صفوی و نقش آن در رواج تشیع در ایران».
 ۲. آشکار است که قصد ما استقصای کامل نبوده است. اگر چنین استقصایی انجام پذیرد، شمار این کتابها تا چندین برابر خواهد رسید.
 ۳. نک: میراث اسلامی ایران، دفتر سوم، ص ۳۶۹؛ فهرست کتابخانه مجلس، ج ۲۲، ص ۲۹۴ پاورقی.

مرعشی ش ۲۹۲۷)

۹. تحفة الابرار ترجمه خلاصة الاذکار / ؟ ترجمه مزبور از کتاب خلاصة الاذکار فیض در سال ۱۱۲۹ انجام شده است (فهرست مشکوة ۱ / ۲۹)
۱۰. تحفة العابدین / ملا عبدالله بن حسین بابا سمنانی (قرن یازدهم). از این اثر نسخه ای با تاریخ ۱۰۷۷ موجود است (فهرست مرعشی ش ۱۷۴۱، ۸۴۸۲)
۱۱. تحفة الناسکین و زاد السالکین / لطف الله بن کمال الدین حسین بن لطف الله (قرن یازدهم). تألیف این اثر در ۲۸ جمادی الثانیه ۱۰۹۰ پایان یافته است (فهرست مرعشی ش ۳۹۹۳)
۱۲. ترجمه خلاصة الاذکار / ملا محمد شفیع نجات (فهرست مرعشی ش ۳۵)
۱۳. ترجمه خلاصة الاذکار / محمد زمان بن کلب علی تبریزی (مؤلف فراند الفوائد که به کوشش مؤلف این سطور چاپ شده است) (فهرست مرعشی ش ۵۲۱۴)
۱۴. ترجمه دعاهاى امیرالمؤمنین علیه السلام / سید محمد بن محمد امین حسینی (قرن ۱۲) (فهرست مرعشی ش ۹۲۶۶)
۱۵. ترجمه مفتاح الفلاح / آقا جمال بن آقا حسین خوانساری (فهرست مشکوة ۱ / ۳۹، فهرست مرعشی ۸۱۹، ۹۹۲، ۲۸۱۶، ۷۲۰۸، ۷۷۱۰)
۱۶. ترجمه مناجات علوی / ابو محمد حسینی موسوی خادم. ترجمه چند دعاست برای شاه سلطان حسین صفوی (فهرست مرعشی ش ۶۱۲)
۱۷. جامع الفصول و قامع الفضول / مولی تاج الدین اصفهانی پدر فاضل هندی (فهرست مرعشی ش ۲۰۴۶)
۱۸. جامع الفيوضات / اسدالله بن محمد ابراهیم (فهرست مرعشی ش ۸۹۸۱)
۱۹. جامع مؤیدی و فیض مؤیدی / ؟ کتاب مفصلی است در انواع دعاها که جلد سوم آن در کتابخانه مرعشی موجود است (فهرست مرعشی ش ۱۳۴۷)
۲۰. جناح النجاح الی براح الرباح / نورالدین محمد بن محسن بن مرتضی ملقب به علم الهدی (فهرست مشکوة ۱ / ۸۸)

۲۱. جواهر الدعوات / مير محمد بن عبدالباقی خاتون آبادی (قرن ۱۳) (فهرست مرعشی ش ۲۹۳۲)
۲۲. جواهر مکنونه / ملامصطفی بن محمد خویی. این کتاب در سال ۱۲۵۵ نوشته شده و در سال ۱۲۶۶ توسط مؤلف بازنویسی شده است (فهرست مرعشی ش ۱۹۵۱)
۲۳. الجواهر المنثورة فی الأدعية المأثورة / سيد عبدالحسيب بن احمد علوی عاملی (قرن یازدهم) (فهرست مرعشی ش ۱۱۴۶)
۲۴. حبل المتين و العروة الوثقى للمتمسكين / اسدالله بن محمد ابراهيم قزوينی (قرن سیزدهم) (فهرست مرعشی ش ۴۴)
۲۵. حصون الهیه / ابوعلی بن محمد باقر حسینی. کتاب به امر آقاجمال و بنام سلطان صفوی تألیف شده است (فهرست مرعشی ش ۲۰۰۰)
۲۶. خزائن جواهر سلطانی / مير محمد حسين بن محمد صالح خاتون آبادی (م ۱۱۵۱) (فهرست مرعشی ش ۷۳۱، ۶۲۰۱، ۶۲۲۳)
۲۷. خلاصة الاذکار / ملامحسن فیض کاشانی. وی آن را در سال ۱۰۳۳ در سن ۲۶ سالگی تألیف کرده است (فهرست مشکوة ۱ / ۱۰۵)
۲۸. خلاصة المتعبدین و ذخيرة المتهجدين / نورالدين بن عبدالصمد بن حسين حسینی موسوی بحرانی. تألیف این کتاب در صفر سال ۱۱۱۶ پایان یافته (فهرست دانشگاه ش ۳۶۷۹)
۲۹. دعوات الصالحين و نجاة الطالبين / صلاح الدين مسعود بن محمود لطيفی (قرن یازدهم) کتاب مزبور در سال ۱۰۹۳ تألیف شده است (فهرست مرعشی ش ۱۶۲۹)
۳۰. ذخيرة الاعمال / يحيى بن محمد باقر مراغی. در این کتاب بیشتر از آثار مرحوم مجلسی استفاده شده است (فهرست مرعشی ش ۱۸۳۱)
۳۱. ذريعة الضراعة / ملامحسن فیض کاشانی (فهرست مرعشی ش ۵۹۸، فهرست

مشکوٰة ۱ / ۱۱۷)

۳۲. ذریعة النجاح / میر محمد صالح بن عبدالواسع خاتون آبادی (م ۱۱۱۶). گفته شده که مرحوم مجلسی پیش از تألیف زاد المعاد مردم را به این کتاب راهنمایی می کرده است (فهرست مرعشی ش ۴۱۳)

۳۳. ربیع الاسابع / در اوزاد شبانه روز بویژه روز جمعه / ملا محمد باقر مجلسی (فهرست مشکوٰة ۱ / ۱۱۸، فهرست مرعشی ش ۸۹۵۵)

۳۴. روح الجنان فی مختصر اعمال شهر رمضان / شیخ حسین بن علی قدیحی بحرانی. این کتاب در صفر سال ۱۳۵۳ تألیف شده است (فهرست مرعشی ش ۹۱۶۲)

۳۵. روضة الاذکار / شرف الدین محمد بن محمد تبریزی متخلص به مجذوب. این کتاب در سال ۱۰۸۳ تألیف شده است (فهرست مرعشی ش ۱۰۹۲)

۳۶. روضة الفلاح / کتاب مزبور شامل احکام نماز و بیشتر دعاهاى مربوط به نماز و ادعیه مشهور دیگر است. کتاب به نام شاه سلیمان صفوی تألیف شده است. (مشکوٰة ۱ / ۱)

۳۷. ریاض الصالحین / نسخه ای از این اثر که در دعاهاى شبانه روز و دیگر ادعیه نوشته شده، از قرن دوازدهم هجری موجود است (فهرست مرعشی ش ۶۴۰۱)

۳۸. ریاض المتجهدين / رضی الدین محمد بن محمد شفیع مستوفی، تألیف در جمادى الثانيه ۱۰۷۹ (فهرست مرعشی ش ۷۸۹، ۹۹۵۲)

۳۹. ریاض المؤمنین و حدائق المتقین / محمد تقی مجلسی «در آداب دعا» (فهرست مرعشی ش ۹۸۵۰)

۴۰. زاد العابدین لیوم الدین / ملا محمد علی بن محمد برغانی (فهرست مرعشی ۷۱۷)

۴۱. زاد العقبی / در دعاهاى رجب و شعبان و رمضان / ملا محسن فیض کاشانی (فهرست مشکوٰة ۱ / ۱۲۲)

۴۲. زاد المعاد / ملا محمد باقر مجلسی. این کتاب که دو صد سال کتاب دعایی عامه مردم بوده در سال ۱۱۰۷ تألیف شده است. کتاب مزبور دهها بار طبع و نشر

شده است. (فهرست مشکوة ۱ / ۱۲۳)

۴۳. زبدة الدعوات / ابوالحسن محمد بن يوسف عسكري بحرینی از شاگردان شیخ بهایی و مجاز از ایشان در سالهای ۹۹۸، ۹۹۹، ۱۰۰۰ (فهرست مشکوة ۱ / ۱۲۶، فهرست مرعشی ش ۵۹۷۱، دانشگاه ش ۳۵۵، فهرست مسجد اعظم ش ۳۹۰۲) کتاب نزهة الزاهد از مصادر این کتاب است.
۴۴. زبدة الدعوات / محمد هادی بن میرلوحی موسوی حسینی. این اثر در سال ۱۰۸۱ تألیف شده است (فهرست مسجد اعظم ش ۳۱۹۲)
۴۵. زبدة الدعوات و الآداب / محمد سلیمان بن تاریقلی الجرجی (قرن دوازدهم) بر این اثر تاریخ ۱۱۲۵ به چشم می خورد (فهرست مرعشی ش ۷۷۲۲)
۴۶. زین المؤمنین / جعفر بن الغازی رازی. این اثر در صفر سال ۱۰۸۶ پایان یافته است (فهرست مرعشی ش ۶۱۷۷)
۴۷. سراج المتجهدين / (فهرست مرعشی ش ۳۷۶۹)
۴۸. سفينة النجاة / علی اصغر بن محمد بن يوسف قزوینی از شاگردان ملاخلیل قزوینی (م ۱۰۸۹). (فهرست مشکوة ۱ / ۱۲۸، مرعشی ش ۶۰۴۳)
۴۹. سلاح العابدین و انیس الذاکرین / سید عبدالله بن محمد رضا شبر کاظمینی (م ۱۲۴۲) (فهرست مرعشی ش ۷۰۵)
۵۰. صحائف الأعمال / ملاحیدر علی بن نعمة الله طبسی. این کتاب در شوال ۱۰۰۶ تألیف شده است (فهرست مشکوة ۱ / ۱۵۱، فهرست مرعشی ش ۱۱۸۴)
۵۱. الصحیفة العلویة و التحفة المرتضویة / عبدالله بن صالح ماحوزی (فهرست مرعشی ش ۳۶۴۱، ۹۷۴۳)
۵۲. ضیاء الثقلین / میرزا حاتم بن نظام الملک النظام الملکی (فهرست مرعشی ش ۶۵۷۸)
۵۳. ضیاء العابدین / میرزا علیقلی خان قرچغای خان (فهرست مرعشی ش ۶۶۰۲)
۵۴. عین الحیة / محمد مهدی بن علی اصغر بن محمد یوسف قزوینی. نسخه ای از